

Originalni naučni rad

UDK: 141.72

141.82

Nađa Bobičić*

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

FEMINIZAM I MARKSIZAM: METAFORE BRAKA (OD 1979. DO DANAS)**

Apstrakt: Tema rada je analiza metafore braka, i njenih varijacija, kojom teoretičarke socijalističkih i srodnih feminističkih struja u posljednjih četrdesetak godina opisuju odnos između marksizma i feminizma. Kroz analizu pojedinačnih primjera objašnjavaju se suptilne razlike i preplitanja socijalističkog, marksističkog, materijalističkog, kao i feminizma za 99%. Interpretiraju se nivoi značenja koje nosi izbor ove metafore, njene prednosti i ograničenja u slučaju kada se koristi kako bi se označio odnos dva teorijska koncepta, kao što su u ovom slučaju feminizam i marksizam. Analizirani tekstovi izabrani su, osim na osnovu toga što se u njima pominje ključna metafora braka, i zbog toga što su po dva teksta objavljena i u svakoj od analiziranih decenija, što je važno kako bi se mogao pratiti razvoj ljevičarskih feminističkih teorija u ovom periodu. Takođe, osim tekstova sa angloameričkog govornog područja, bitno mjesto zauzima studija Blaženke Despot, kao jedne od najznačajnijih jugoslovenskih marksističkih teoretičarki. Analizom varijacija ključne metafore dobija se uvid u razvoj socijalističkih i srodnih feminističkih struja, kao i u to koliko se (ni)je promijenio odnos marksizma prema feminizmu u protekle četiri decenije. Ujedno, otvara se i pitanje odnosa marksizma i feminizma danas, te toga kakva metafora nam je danas odgovarajuća – i da li nam je uopšte potrebna – da mislimo o ovom odnosu.

Ključne riječi: metafora braka, feminizam, marksizam, istorija feminizma

Uvod

Otkako je Hajdi Hartman (Heidi Hartmann) 1979. godine objavila tekst pod naslovom „Nesrećni brak marksizma i feminizma: ka progresivnijem zajedništvu“ (engl. “The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union”), odnos feminizma i marksizma najčešće se u litera-

* bobicic.nadja@gmail.com

** Tekst je nastao u okviru projekta *Rodna ravnopravnost i kultura građanskog statusa: istorijska i teorijska utemeljenja u Srbiji* (broj projekta: 47021).

turi slikovito opisivao pomoću bračne metafore. Stoga je i analiza mnogobrojnih varijacija te metafore jedan od načina da se, takođe metaforično govoreći, kroz vrlo specifičnu nit povežu razasute tačke, kako bi se rekonstruisala putanja odnosa ova dva teorijska i ujedno aktivistička pokreta.

Cilj ovog teksta jeste da se kroz analizu varijacija metafore braka, koja se koristi da opiše odnos feminizma i marksizma, mapira razvoj različitih koncepcija ljevičarskih feminizama u teorijskoj literaturi tokom prethodne četiri decenije. Ova metafora se javlja u dva vida: jednom, kojim se opisuje nejednak odnos feminizma i marksizma, i drugom, kojim se kroz metaforičan jezik osmišljavaju drugačiji, potencijalno egalitarniji tipovi savezništva. Hronološkim pregledom se pokazuje kako se vremenom dominacija prvog tipa metafore u literaturi umanjuje, te kako se posljednjih godina sve više razvijaju nove koncepcije ovog odnosa, koje se udaljuju od binarnog, „romantičnog“ modela oličenog u izvornoj bračnoj metafori.

Takođe, analizom se dobija uvid u dvije ključne karakteristike ljevičarskih feminizama. Prije svega, ovi pokreti nastoje da razvijaju koncepte koji bi što je moguće obuhvatnije objasnili međuzavisnost različitih tipova opresije. Oni isprva polaze od klasne i rodne nejednakosti, ali ih potom proširuju i analizama rasne, seksualne i drugih tipova nejednakosti. U radu se ovo takođe prati kroz varijacije u samoj metafori braka kojom se konceptualizuje ljevičarski feminizam.

Zatim, kako gotovo sve autorke i autori analiziranih tekstova navode, njihov cilj nije samo teoretisanje u vakuumu, već društveni angažman, koji u povratnoj sprezi utiče i na teoriju. Zato se razvoj ovih pravaca čita i u kontekstu širih društvenih promjena koje su imale direktnog uticaja na feministički i ljevičarski pokret osamdesetih i devedesetih godina 20. i prvih decenija 21. vijeka. Metafora „nesretnog braka“, tako, pojavljuje se u trenutku kada progresivni pokreti doživljavaju kontraudar od konzervativnih struja i kada zamire revolucionarni entuzijazam. Nakon tog perioda uslijedio je period „kraja istorije“, a potom, u posljednjoj deceniji, i ponovni zaokret ulijevo.

Kako bi se prikazale etape razvoja ovih struja, na koje su sem teorijskih debata uticale i burne društvene promjene s kraja 20. i početka 21. vijeka, tekstovi su birani tako da je barem po jedan objavljen u svakoj od prethodne četiri decenije – od prvog iz 1979.¹ do posljednjeg iz 2019. Iz osamdesetih su odabrani zbornik *Women and Revolution* (ed. Sargent 1981) i studija Blaženke Despot *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje* (Despot 1987). Iz perioda „kraja istorije“, tj. devedesetih godina, tekst Shelton & Agger (1993), a iz dvijehiljaditih tekst Bryson (2004). Tekstovi objavljeni tokom posljednjih desetak godi-

1 S tim da je prva verzija ovog teksta, koju je Hartman pisala u saradnji sa Ejmi Bridžis (Amy Bridges), među krugovima socijalističkih feministkinja počela da cirkuliše od 1975. U konačnoj verziji za objavljivanje, dodat je nastavak „ka progresivnijoj zajednici“ (Vogel 1981, 196). U ovom tekstu citira se preštampano izdanje, koje je dio zbornika *Women & Revolution* (ed. Sargent 1981).

na, koji su takođe uključeni u ovaj izbor, jesu Arruzza (2013), Cock & Luxton (2013), Fraad (2015) i Alexander & al. (2019).²

Sintagma „ljevičarski feminizmi“ u ovom radu se koristi kao najširi pojam koji obuhvata različite feminističke struje nastale u dijalogu sa, takođe različitim, ljevičarskim strujama. Analizirani tekstovi, tako, pripadaju korpusima socijalističkog, marksističkog, crnačkog, lezbejskog, anarhističkog, materijalističkog feminizma, kao i teoriji socijalne reprodukcije. I formalno gledano, tekstovi su raznoliki. Među njima najviše ima akademskih članaka publikovanih u časopisima ili kao prilozi u zbornicima, ali je uključen i zbornik tekstova u cjelini posvećen debati o odnosu feminizma i marksizma, te jedna studija o ženskom pitanju i samoupravljanju, kao i sažet uvodnik o istoriji dosadašnjih veza feminizma i marksizma.

Dodatni kriterijum za izbor tekstova bio je da oni već u naslovu sadrže ključnu metaforu braka. Između ostalog, zato što isticanje ove metafore u naslov najčešće znači da je i fokus teksta usko vezan za debate o odnosu feminizma i marksizma. U nekim slučajevima, on je upotpunjen i pregledom tački spajanja i udaljavanja dinamičnih istorija pokreta za radnička prava s jedne i pokreta za žensku emancipaciju s druge strane. Drugi, praktičniji, razlog jeste taj što bi bilo gotovo nemoguće pronaći i pomenuti sve one mnogobrojne tekstove u kojima se samo usput pominje bračna metafora, bez dalje razrade ili polemike o odnosu feminizma i marksizma. Izuzetak je napravljen samo u jednom, karakterističnom slučaju.

Naime, između ostalih interpretacija sa angloameričkog područja, pomenuta je i ona jugoslovenske feministkinje Blaženke Despot. Iako metafora nije sadržana u naslovu, ova studija je nezaobilazna zbog toga što daje uvid u jugoslovensku perspektivu. Time se, s jedne strane, kontekstualizuje tradicija ljevičarskih feminizama sa ovih područja, na koju se i naša sadašnja istraživanja mogu nadovezati, a koja je u prethodnom periodu često bila zanemarena. I drugo, jugoslovensko iskustvo je značajno i šire od lokalnog konteksta, jer predstavlja specifičnu varijantu razvoja feminističke teorije u kontekstu samoupravnog socijalizma.

Osamdesete godine: nastanak metafore i početak debate

U ovom segmentu biće riječi o začetku debate o odnosu između feminizma i marksizma, kojom se postavljaju temelji za dalju razradu ovog pitanja. Metafora inicijalno nastaje iz potrebe da se slikovito opiše nejednak položaj ljevičarskih feministkinja unutar dominantno muških pokreta nove ljevice. Ona se na drugom nivou odnosi na nastojanja socijalističkih feministkinja da koncipiraju teoriju kojom bi se objasnili međuzavisnost rodne i klasne opresije.

2 U radu se ukratko pominju još tri teksta koja takođe variraju bračnu metaforu: Craver (2009), Fraad (2015) i Cordero (2019).

Debatu otvara tekst Hajdi Hartman, u kojem je prvi put iskorišćena ova metafora. On počinje *in medias res*:

„Brak’ marksizma i feminizma lični na brak muža i žene opisan u engleskom običajnom pravu: markizam i feminizam su jedno, a to jedno je marksizam. Nedavni pokušaji da se marksizam i feminizam integrišu, ne odgovaraju nama feministkinjama, jer feminističku borbu podređuju ‘široj’ borbi protiv kapitala. U skladu sa našim poređenjem, pitanje je: treba li nam zdraviji brak ili možda razvod?“ (Hartmann 1983, 179).

Metafora je efektna baš zato što je sugestivna i slikovita. S druge strane, baš zbog te lakonske efektnosti ona je podstakla najrazličitija tumačenja i pokrenula mnogobrojne debate u novim pravcima. Tradicionalno shvaćen brak, kao koncept koji je predmet stalne feminističke kritike, stoga nije prikazan kao pozitivna praksa. Naprotiv, Hartman ga metaforično koristi da bi izrazila nepravednost odnosa marksizma prema feminizmu, iako se i u ovom odnosu, kao i od svakog „braka“, očekuje da bude zajednica ravnopravnih. U stvari, ključni problem koji ona iznosi na početku teksta, i koji je ključno mjesto sporova feministkinja drugog talasa ljevičarske provenijencije u odnosu na njihove saborce iz nove ljevice, upravo jeste tretman ženske emancipacije kao sekundarne.

Za Hajdi Hartman ova je metafora pogodna jer odgovara osnovnoj ideji teksta, tzv. dvosistemske teoriji, kojom se kapitalizam i patrijarhat tumače kao dva uporedna, ali nezavisna sistema, koja se međusobno „pogoršavaju“. Prema toj teoriji oba ta sistema nejednakosti utiču na loš položaj žena u savremenom kapitalističkom sistemu.³

Stoga, dva su pravca i njene kritike kada su u pitanju tadašnje teorijske tendencije kojima se objašnjavala potčinjenost žena u kapitalizmu. Hartman prvo iznosi kritiku klasičnih marksističkih pristupa tzv. „ženskom pitanju“,⁴ koje prema njenom mišljenju nikada nije „feminističko pitanje“. Feminističko pitanje, smatra ova autorka, usmjereno je ka razlozima „polne nejednakosti“ između žena i muškaraca, muške dominacije nad ženama (Hartmann 1981a, 3; 11). Postavljajući direktno pitanje – Ko profitira od ženskog rada? – ona plastično ukazuje na činjenicu da u kapitalizmu interesi žena i muškaraca nisu isti. Odgovor koji daje jeste da od ženskog rada svakako koristi imaju kapitalisti, ali svakako i muškarci koji kao muževi i očevi profitiraju od kućnog rada (isto, 9–10). Kako marksistički pristupi zanemaruju krucijalni aspekt ženske podređenosti, koji se odnosi na patrijarhalni poredak, piše Hartman, to se odražava

3 Drugačijeg stava su Ferguson & Folbre (1981), koji ukazuju na to da se interesi patrijarhata i kapitalizma često ne poklapaju.

4 Ova se sintagma najčešće piše pod navodnicima, o čemu ima više mogućih tumačenja i što zavisi od konteksta. Za ciljeve ovog teksta posebno je zanimljivo ono koje razvija Blaženka Despot i koje se odnosi na jugoslovenski kontekst. U ranije pomenutoj studiji, ona piše kako se navodnici koriste u skladu sa dogmatskim tumačenjima, prema kojima je žensko pitanje shvaćeno kao *quasi*-pitanje, kao ono koje je u stvari podvedeno pod radničko kao opšte (Despot 1987, 109).

va i na njihove pojmove koji su „polno slijepi“ (engl. „sex-blind“)⁵ (isto, 10). Marksistička analiza zato, argumentuje ova autorka, ne daje odgovor na pitanje zašto su baš *žene* podređene muškarcima u privatnoj sferi i izvan nje, a ne važi obratno (isto, 10–11). U drugom smjeru, njena kritika se osvrće na radikalno-feminističke pristupe, kao aistorijske. Ako je, stoga, marksizam neadekvatan, a radikalni feminizam nedovoljan, onda je potreban nov kategorijalni aparat, zaključuje Hartman (isto, 29).

Zato je namjera dvosistemske teorije da prevaziđe ograničenja oba ova pristupa. Na taj način, prema Hartman, otvara se put ka potencijalno „progresivnijoj zajednici“ feminizma i marksizma. Međutim, tekst se ne završava u tonu „pomirenja“, već se fokus pomjera na buduće aktivnosti feminističkih socijalistkinja (engl. „feminist socialists“), kako ih autorka naziva (isto, 33). Ona upozorava da feministkinje ne smiju, kao mnogo puta do tada, da odustanu od svojih feminističkih ciljeva. Naprotiv, kako „muškarci imaju da izgube više od svojih lanaca“,⁶ oni su skloniji očuvanju *statusa quo*, dok su žene motivisanije da mijenjaju sistem, one znaju *za šta* se bore (isto, 32–33).

Prije prelaska na neposredne odgovore koje je tekst po objavljivanju podstaknuo, važno je ukazati na još jedan, manje očigledan aspekt kojim je izbor bračne metafore od početka praćen. Naime, odabir ove metafore, čak i u kritičkom tonu, značajno ograničava percepciju odnosa feminizma i marksizma na „ljubavni“, zavisni, konzervativni, binarni odnos. Zbog toga već i u prvom tekstu metafora zahtijeva dopunu u vidu zamišljanja alternative takvoj zajednici. U naslovu Hartman ističe zahtjev ka „progresivnijoj zajednici“, a u samom tekstu navode se opcije „zdravijeg braka ili razvoda“. Odabirom pridjeva „nesrećni“ brak, u kontrastu prema „zdravom“, ona kao da dopušta mogućnost da se ova dva teorijska i aktivistička pravca, ujedno autonomna, ali i u zajednici, povežu na ravnopravniji način. Zato ova metafora i odgovara njenoj dvosistemskoj teoriji.

Međutim, i u njoj se, kao i u dvosistemskoj teoriji lako uočava napetost i svojevrsna aporija koja nastaje iz odnosa koji bi u isto vrijeme trebalo da se zasniva na autonomiji, ali i na zajedništvu. Taj odnos bi u idealnim uslovima trebalo da bude i opšti, ali i senzitivisan za posebnosti potreba različitih društvenih grupa – u ovom slučaju, žena. Takođe, ova podvojenost je simbol doslovne rascijepljenosti socijalističkog feminizma, koji je i kao teorija, ali i kao aktivistička praksa, nastajao na razmeđu dva pokreta čiji se ciljevi često nisu poklapali, i to najviše zbog patronizovanja feministkinja kako u praksi, tako i feminističkih analiza u teoriji. Pa iako se tekst završava nagovještajem alternative, ona podrazumijeva da ženski pokreti budu predvodnici promjena. Nema ni zaključnog razrješenja metafore, ali se naslućuje da progresivnija zajednica iziskuje sistemsko redefinisane odnosa, da dotadašnji „brak“ postaje nemoguć.

5 Iako se u savremenijim teorijskim diskursima izbjegavaju ovakve konstrukcije, koje implicitno reprodukuju stereotipe ejbilizma (engl. „Ableism“), budući da su u pitanju tekstovi s početka osamdesetih, i kako je i sama tema ovog teksta prikaz razvoja progresivnih teorija, oni su ostavljeni u originalu, u skladu sa tadašnjim praksama.

6 “Men have more to lose than their chains.”

Slične (ne)moguće ili čak kontradiktorne težnje ponavljaju se i u većini potonjih tekstova, pa će proliferacije metafore ići u dva pravca. U jednom, one će se odnositi na opis neravnopravnosti između feminizma i marksizma. A u drugom, na koncipiranje i zamišljanje alternativa. Iako se u više tekstova, po principu kontrasta, pominje i jedan i drugi tip metafore, tek su sa promjenom ovog odnosa „nabolje“ posljednjih godina sve razvijenije i metafore egalitarnijih alternativa. Sa zamišljanjem alternative u vezi je i proširivanje teme sa debate o teorijskoj koncepciji ovog odnosa, na to kakve reperkusije dinamika između težnji feminističkih i marksističkih pokreta ima u aktivističkim praksama. Ako je savezništvo među njima neophodno, ove su teoretičarke postavile pitanje pod kojim uslovima je ono moguće i zadovoljavajuće za obje strane, posebno za onu feminističku koja nije imala jednak tretman.

Opisom šireg konteksta i loših iskustava feministkinja iz savezništva sa novoljevičarskim pokretima u periodu od kraja šezdesetih godina Lidija Sardžent (Lydia Sargent) otvara zbornik tekstova *Women and Revolution*, u kojem su sakupljeni tekstovi koji iz različitih feminističkih struja polemišu sa Hajdi Hartman. Zbornik izlazi 1981. godine, kada i Ronald Regan (Reagan) dolazi na vlast, čime počinje konzervativni društveni zaokret. Uvodničarka i urednica zbornika, s tim u vezi, svoj tekst simbolično naslovljava „Žene i muškarci nove ljevice: medeni mjesec je završen“ (engl. “New Left Women And Men: The Honeymoon Is Over”). Kao centralno pitanje zbornika ona postavlja mogućnost različitih feminističkih struja da postignu jednakost u lijevim/progresivnim pokretima u kojima je dominantna ideologija marksizam, i dopunjuje ga pitanjem o mogućnosti da se postigne rodna jednakost u budućim društvima koja bi bila organizovana na osnovu marksističke teorije i prakse (Sargent 1981, x).

Izazove u saradnji sa novoljevičarskim pokretima ona izdvaja na dva nivoa. Jedan, koji se ticao svakodnevnih aktivnosti, sažima u frazu „ko čisti kancelariju“. I daje očekivan odgovor – žene. One obavljaju pozadinski, nevidljivi rad u organizacijama, dok su istovremeno patronizovane, učutkivane, skrajnute, i izložene različitim praksama rodno zasnovanog nasilja, navodi Sardžent (isto, xi–xvi). Drugi nivo Sardžent vidi kao teorijski. U tom aspektu najveći izazov, dodaje, ogleda se u nastojanju feministkinja da razviju novu teoriju koja će prevazići suženost marksističke terminologije, koju su dominantno koristili muškarci u pokretu, a kako bi objasnile specifičnost ženske opresije. Kako, dakle, razviti teoriju kojom će se objasniti značaj reprodukcije, porodice i seksualnosti „kao centralne u tekućim analizama i budućim vizijama“ (isto, xviii), Sardžent vidi kao središnje pitanje.

Prilog ovim nastojanjima, a polazeći od kritike dvosistemske teorije, dala je i Ajris Jang (Iris Young). Kako se sintagmom „iza nesretnog braka“ (engl. “beyond the unhappy marriage“) u naslovu njenog teksta upućuje, ona želi da prevaziđe „bračnu“, implicitnu dvojnu koncepciju. Zamjerka od koje polazi čini se gotovo samorazumljivom – ukoliko su patrijarhat i kapitalizam do te mjere međusobno uslovljeni, zašto bi uopšte postojala analitička potreba da se od-

vajaju (Young 1981, 47)? Zato predlaže da se kapitalistički patrijarhat analizira kao jedinstven sistem, čija je osnovna karakteristika (engl. "core attribute") opresija nad ženama (isto, 44).

Ona kritikuje dvosistemsku teoriju, u kojoj se primjećuje da su marksističke kategorije „polno slijepe“, ali se ipak nekritički preuzimaju pretpostavke o materijalnoj bazi i odnosima proizvodnje kao rodno neutralnim. Sve dok pokušava nakalemiti feminističku teoriju na osnove koje nisu senzibilisane za rod, Jang smatra da će „brak“ između feminizma i marksizma „biti nesretan“ (isto, 49). Suprotno takvim postavkama, Jang razvija metod feminističkog istorijskog materijalizma. Kako bi objasnila način funkcionisanja kapitalističkog patrijarhata, ona uvodi koncept rodne podjele rada (engl. "gender division of labor") (isto, 50). Time se interveniše direktno u „tvrde“ marksističke pojmove, a feministička analiza pokazuje se ne više kao dodatak, već kao konstitutivna.

Kao i u slučaju prethodna dva teksta, i ova teoretičarka pravi skok između teorijskih debata u vidu zahtjeva da ženska opresija bude integralna marksističkoj analizi i strateškog aktivističkog pitanja (isto, 56). Prema dualnoj teoriji, dakle, patrijarhat i kapitalizam su dva sistema, objašnjava Jang. To za posljedicu ima da se u aktivističkom pokretu patrijarhalnom represijom bave žene, pa taj problem najčešće ostaje po strani. Ali, ako se ovakvo viđenje preformuliše tako da se pokaže da je uloga žene kao sekundarne radne snage središnja za kapitalizam (bila i u toku prošlog razvoja, ali i danas), „(...) onda je borba protiv opresije žena i naša marginalizacija u ovom društvu sama po sebi antikapitalistička“ (isto, 64–65).⁷ Na to se nadovezuje njena razrada ključne metafore: „Trenutno, u ovom braku, mi smo poput zlostavljane sekretarice koja takođe mora da obavlja i sav kućni rad“ (isto, 65).⁸

Na argument o „polno“ i „rodno slijepim“ kategorijama, nastavlja se i pisanje Sandre Harding. Ona odlazi i korak dalje, pa marksističke kategorije vidi ne samo kao „polno slijepe“ već kao seksističke (Harding 1981, 137). Ona takođe kritikuje Hartman jer umanjuje značaj žena u revolucionarnim borbama, te zaključuje kako žene treba da preuzmu vođenje revolucije, kako bi se prevazišla činjenica da muškarci reprodukuju i kapitalizam i patrijarhat kroz različite vrste opresivnih odnosa sa drugima (isto, 159).

Podsticaj za mnogobrojne reakcije koje je izazvao tekst Hajdi Hartman dobrim dijelom je vezan i za to što su u njemu otvorena i nagoviještena neka od čvorišta koja su druge teoretičarke dalje mogle da, metaforično rečeno, raspliću. Takođe, Hartman je osmislila obrazac koji je bilo moguće varirati, uzimajući u obzir različite perspektive. Uostalom, i sama bračna metafora je otvoren obrazac, inspirativan za variranje, debate, i u krajnjem, za prevazilaženje. Kao što je to bio slučaj u prethodnom primjeru, kada Jang na samu dvosistemsku

7 „...then the struggle against the oppression of women and our marginalization in this society is itself anticapitalist“.

8 „In this marriage we are presently like the harries secretary who also has to do all the housework at home“.

teoriju primjenjuje isti obrazac kao što je Hartman primijenila na marksizam, kako bi je „nadišla“. Potom su, opet prema sličnom ključu, nastali tekstovi koji ukazuju na značaj seksualnosti, koja je zanemarena, isto kao što je žensko pitanje marginalizovano u marksizmu (Riddiough 1981).

Logičan sljedeći korak razvoja teorija o odnosu feminizma i marksizma, kao i bračne metafore, značio je uvođenje crnačke perspektive. Kao nekompatibilni *menage à trois* Gloria Džozef (Gloria Joseph) vidi odnos koncepata klase, roda i „rase“. Zatim dodaje kako Hartman ne pominje dijete nastalo iz incestuoznog odnosa patrijarhata i kapitalizma, koje je sada odraslo. To dijete je rasizam (Joseph 1981, 92). Džozef koncepte koje je Hartman pomenula analizira i iz perspektive „rase“. Tako su marksističke kategorije ne samo „polno“, već i „rasno slijepo“ (engl. „race-blind“) (isto, 93). A ni feminističko pitanje nikad nije prihvatilo crnu ženu, dodaje. Pa ako bijele žene ne mogu da imaju vjere da će ih osloboditi muškarci, onda ne mogu ni crne žene imati povjerenja u to da će ih bijele žene osloboditi nakon revolucije, zaključuje Džozef (isto, 104).

Metaanalizom same bračne metafore iz anarhističke perspektive bavi se Kerol Erlih (Carol Ehrlich), postavljajući pitanje (koje će se ponavljati i u tekstovima napisanim u narednim decenijama) – ima li mu spasa? Ona opisuje četiri scenarija kako je došlo do „braka“ feminizma i marksizma. U prvoj varijanti, feminizam je oteta mlada, koja se i ne sjeća da je ikada pristala na brak. Prema drugoj, očekivanja sa kojima su „partneri“ ušli u brak su toliko disparatna, da je on neodrživ. Obije ove varijante, piše Erlih, nužno se završavaju razvodom. Treći scenario ova teoretičarka zamišlja tako da je marksizam prikazan kao patrijarhalni, mačo muškarac koji ne uočava problem, jer misli da feminizam treba da bude zadovoljna što je u vezi sa tako moćnim partnerom. I četvrta, ona koju pripisuje Hajdi Hartman, jeste varijanta u kojoj se „brak“ sporazumno dogodio, ali je potrebno ubijediti marksizam da je u njegovom interesu da taj odnos bude egalitaran (Ehrlich 1981, 112–113).

Ironično, mada je Erlih najviše prostora posvetila razrađivanju same metafore, ona se možda i najeksplicitnije protivi ovoj „nesretnoj“ zajednici. Erlih zaključuje da marksistička analiza ne omogućava kritiku odnosa moći, koji su središnji ako se želi objasniti položaj žena u kapitalizmu, te predlaže da „otpočne brakorazvodna parnica“, iako ne isključuje „prijateljstvo“. A kao alternativu marksizmu, nudi savez između feminizma i anarhizma (isto, 131). Pomjeranje od marksizma ka drugim lijevim/progresivnima pokretima otvoriće se kao tema i u savremenim tekstovima o ovom pitanju.

Ni Liza Vogel (Lisa Vogel) ovu metaforu ne smatra pogodnom da opiše odnos feminizma i marksizma (Vogel 1981, 196–197). Ovakva postavka odnosa koji su osmislile socijalističke feministkinje, smatra Vogel, ograničava je na stanje probnog razvoda (engl. „trial separation“) (isto). Mada je svjesna zasluga socijalističkog feminizma, ona ipak čini odmak od njega, primarno zato što misli da feminističke kritike nisu pratile tadašnje tendencije u razvoju marksističke teorije. Smatra da feministkinje tek počinju da hvataju ritam sa razvojem marksističke teorije i da žensku opresiju situiraju u, radije nego *pored* marksi-

stičke teorije socijalne reprodukcije (isto, 213). Taj odnos „se ne završava ni u braku, sretnom ili nesretnom, ni u razvodu, već u transcendenciji kontradikcija koje su se među njima gomilale duže od jednog vijeka“ (isto).⁹

Na početku eseja, kada ukratko sumira prvu recepciju teksta Hajdi Hartman, Vogel navodi kako su se u neformalnim, feminističkim krugovima mogle čuti razne varijacije bračne metafore, poput engl. „Illicit tryst?“ (što bi se moglo prevesti kao zabranjena afera); „Teenage infatuation?“ (tinejdžerska zapaljenost), „May-December romance?“ (misli se na vezu između osoba različitih generacija), „Puppy love?“ (svidanje), „Blind passion?“ (slijepa strast), „Platonic relationship?“ (platonska veza), „Barren alliance?“ (jalovo savezništvo), „Marriage of convenience?“ (brak iz koristi) i „Shotgun wedding?“ (iznuđeni brak) (isto, 196). Sve ove ironične varijante slikovito opisuju tadašnju atmosferu među feministkinjama koje su bile bliske progresivnim, ljevičarskim pokretima, i u njima doživjele višestruka razočarenja nakon početnog poleta.

U zaključku zbornika, koji potpisuje Hartman, nagovještava se dalji razvoj debata, te konstatuje da će povezivanje fenomena klase, roda, „rase“, psihologije, ideologije, kulture, kao i analiza položaja lezbejki, otkriti nove socijalne dinamike (Hartmann 1981b, 372). Rad feministkinja iz ovog perioda postavice temelje za kasnija promišljanja međuzavisnosti ovih fenomena. Kako će u nastavku teksta biti riječi, četiri decenije kasnije, napravljen je pun krug, tako da savremeni progresivni pokreti i teorijske debate kao polazišnu pretpostavku uzimaju da su ovi fenomeni neodvojivi i da jedan ne može imati primat nad ostalima.

Jugoslavenski pogled

Kako je ranije pomenuto, samo jedan od analiziranih priloga u naslovu nema istaknutu metaforu braka, ali je neizmerno važan iz barem dva razloga. Prvo, jer je riječ o tradiciji feminizama sa ovih područja, na koju se i naša sadašnja istraživanja mogu nadovezati, a koja je u prethodnom periodu često bila zanemarena. Drugo, jugoslavensko iskustvo je značajno i šire od lokalnog konteksta, jer predstavlja specifičnu varijantu samoupravnog socijalizma.

Kontekst početka osamdesetih godina u SFRJ, barem što se feminističkih tendencija tiče, određen je smjenom generacija koja je otpočela nakon konferencije *Drug-ca žena: Novi pristupi ženskom pitanju?* održane 1978. godine. Prije nego što je na scenu stupila mlađa generacija teoretičarki, koja je čitala i pratila zbivanja sa Zapada, dominirao je klasični marksistički pristup ženskom pitanju, koji je KPJ postavila još na Petoj zemaljskoj konferenciji 1940. godine. Najčešće se ovom periodu pristupa na redukcionistički način, tako da se

9 „not in a marriage, happy or unhappy, nor in a divorce, but in the transcendence of contradictions that have festered between them for more than a century“.

on čita kao konačni proboj feminizma u jednu socijalističku, zatvorenu (nekad okarakterisanu i kao totalitarnu) sredinu. No, situacija je na teorijskom, a i praktičnom terenu, bila umnogome kompleksnija. Između ostalog, to pokazuje i pisanje Blaženke Despot u studiji *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje*,¹⁰ gdje autorka feministički interveniše u marksističke pojmove. Kako bi pokazala kako se najčešće pristupa ženskom pitanju, ona se navodezuje i varira bračnu metaforu:

„Treće, utemeljenje marksističkog feminizma potrebno je zbog osvještavanja i emancipacije polovine čovječanstva što se zove žene. Dosadašnji odnos marksizam i feminizam živio je u »nesretnom braku« — kako reče socijalistička feministkinja Heidi Hartman. Dodala bih da je najčešće živio u vanbračnoj zajednici, pri čemu ne bi bila nesreća u onom »vanbračnom«, već što se to »vanbračno« vrednuje — s patrijarhalnog stanovišta — kao slučajna zajednica ili »divlji brak«.“ (Despot 1987, 123)

Kombinujući postavke iz klasičnog marksizma, kao i teoriju i praksu samoupravljanja sa novim zapadnim tendencijama u ljevičarskim feminizmima, Despot se zalaže za otvoreni marksizam, pri tome se pozivajući na program SKJ, kao vrhovni autoritet. Jer, kao što samoupravljanje može da se udalji od etatističkog socijalizma, onda, po analogiji, i klasični pristup ženskom pitanju može da se otvori za feminističke intervencije (Despot 1987, 107).

Zaokret udesno je u SFRJ imao još tragičnije posljedice nego na Zapadu, a tokom devedesetih je umnogome nastao prekid sa ovom ujedno i feminističkom i marksističkom tradicijom, koja je tek bila u povoju. Ljevičarska feministička struja se posljednjih desetak godina ponovo počela zametati, ali se većim dijelom naslanja na zapadne progresivne teorije, bez mnogo veze sa jugoslovenskim teorijskim nasljeđem. Kada je riječ o odnosu feminizma i marksizma u socijalističkoj Jugoslaviji, najčešće se uzimaju dvije ključne tačke kao kontraprimjeri: iskustvo AFŽ-a, kao svijetli primjer saradnje između radničkog pokreta i emancipacije žena, i konferencija *Drug-ca*, kao konačni dolazak feminizma i raskid sa marksizmom. Takvim tumačenjem previđa se rad mnogih teoretičarki poput Blaženke Despot, a rad onih čiji tekstovi se češće čitaju uglavnom se redukcioniistički svode na „nesretan brak“ ili „konačni razvod“ između feminizma i marksizma.

Devedesete i dvijehiljadite: period kraja istorije

Ovaj odjeljak posvećen je interpretaciji dva teksta koji nastaju tokom devedesetih i ranih dvijehiljaditih, tokom tzv. perioda „kraja istorije“. Pokazuje se da u ovom periodu ljevičarske feministkinje žele da „spasu“ i redefinišu „brak“ feminizma i marksizma, analizirajući pritom posljedice prethodne dominacije

10 Mada je kao cjelovita studija izdata 1987. godine, tekstovi na osnovu kojih je ona nastala javnosti su na različitim skupovima i u časopisima predstavljani još od početka osamdesetih.

postmodernizma. Takođe, u oba teksta se posebna pažnja posvećuje mogućnostima i nužnosti saveza između feminističkih i marksističkih pokreta.

Decenija koja je počela zaokretom udesno završila se padom Berlinskog zida i Istočnog bloka, sa kako se većini činilo, konačnom pobjedom kapitalizma. Sljedeće skoro dvije decenije, sve do ekonomske krize iz 2007, bile su određene idejom o kraju istorije. U tekstu iz 1993, Bet En Šelton i Ben Ager (Beth Anne Shelton & Ben Agger) ukratko skiciraju tadašnje tendencije u smislu položaja ljevice i feminizma na akademiji (Shelton & Agger 1993). Naime, feministički pristup je bio zastupljen, marksistički tek ponegdje, barem što se tiče situacije u SAD (isto, 29).

Kako oni, međutim, ni feminizam ni marksizam ne vide samo kao teorijske pravce, već kao političke prakse kojima je zajednička borba protiv opresije, predlažu da se ove dvije struje povežu protiv zajedničkog neprijatelja (isto, 27). U stvari, namjera njihovog teksta jeste problematizovanje dualnih i unitarnih teorija iz osamdesetih godina o kapitalizmu i patrijarhatu. Naime, u odbijanju ovih teorija da se bave totalitetom, autori vide liberalne tendencije. S druge strane: „Marksizam i feminizam ne mogu se uspješno povezati ukoliko se ne budu izmiješali do tačke nepraspoznatljivosti“¹¹ (isto, 35).

Zato se Šelton i Ager i protive crtici između ovih pojmova i predlažu sintagmu „feminizovani marksizam“, kojom određuju pristup koji bi prevazišao dualitete i partikularitete feminizma iz osamdesetih, i prihvatio marksističku težnju ka promjeni društvenog totaliteta (isto, 39–40). U tom smislu, naslov njihovog teksta „Prinudno vjenčanje, nesretni brak, razvod bez dokazivanja krivice? – preosmišljanje feminističko-marksističkog odnosa“ (engl. “Shotgun Wedding, Unhappy Marriage. No-Fault Divorce? Rethinking the Feminism-Marxism Relationship”) može se tumačiti kao kritički prema metaforama „nesretnog braka“. Oni nude unifikovanje, ali ne ekspliciraju sopstvenu metaforu u istom, partnerskom registru, već je zamjenjuju kulinarskom metaforom „blendovanja“, tj. „totalnog“ prožimanja. Kakve to ima reperkusije po aktivističku praksu, otvoreno je pitanje, na koje je već Sandra Harding u prethodno analiziranom tekstu napomenula.

Desetak godina kasnije Valeri Brajson (Valerie Bryson), ponovo kao i Erlih osamdesetih, postavlja pitanje ima li spasa braku između feminizma i marksizma. Prvo, ona čini jednu jako važnu intervenciju, skrećući pažnju da postoje feminizmi i lijevi pokreti u množini, da se neki od njih više ili manje preklapaju. Zato je njen pokušaj usmjeren na to da osmisli zajedničku teoriju baziranu na sličnostima. Čak i prije ekonomske krize, ona zapaža da su teze o kraju istorije pretjerane, da niti je marksizam prevaziđen, niti je feminizam ispunio sve svoje ciljeve. I na nivou realne politike, i na nivou intelektualnih debata, očito joj je da u trenutku kada piše tekst niti kapitalističko slobodno tržište, niti savremeni rodni odnosi nisu konačne forme ljudskog društva (Bryson 2004, 15).

11 “Marxism and feminism cannot be successfully joined without being blended to the point of indistinguishability”.

Na neki način ona daje odgovor na prethodno analizirani tekst, te na kritike koje postmodernim uplivima iznose Šelton i Ager. Naime, njen je kontraargument kako je postmodernizam pozitivno uticao na obje ove ideologije (kako ih naziva), da je ukazao na njihove mane. Ujedno, kompleksnost identiteta koje je postmodernizam razotkrio ne mora da isključi politički aktivizam, jer se postmoderne kreativne prakse i modernističke realne politike mogu združiti i ojačati međusobno, smatra Brajson (isto, 15–16). I ovaj se aspekt njene analize u narednom periodu pokazao tačnim.

Konačno, kako bi pokušala da izgradi novo savezništvo između feminizma i marksizma, Brajson razvija širi koncept (re)produkcije, spajajući feminističke analize reprodukcije i marksističku analizu produkcije (isto, 23). U liniji pisanja Ajris Jang, smatra da rodna podjela rada, oblik porodice i seksualni odnosi treba da budu viđeni kao materijalna baza društva, a ne samo ideološka nadgradnja:

„borbe oko uslova (re)produkcije ključne su za šire ekonomske promjene, a promjene u uslovima (re)produkcije mogu da predstavljaju ograničenja, ali i prilike, za budući razvoj društva“ (isto, 28).¹²

U zaključku takođe dodaje, opet za razliku od Šelton i Agera, kako „ideološki brakovi“ mogu značiti gubitak identiteta i povratak tradicionalnim ulogama. Stoga, kao alternativu bračnoj metafori koristi sintagmu „prijateljska kohabitacija“ (engl. “friendly cohabitation”) (isto, 28). Slično je i Erlih odgovorila na isto pitanje iz naslova, s blagom ironijom dopuštajući mogućnost da ovaj „razvod“ ipak možda ostane prijateljstvo, iz nešto više kritički nastrojene perspektive anarhističke feministkinje sa početka osamdesetih godina. Brajson, pišući iz nešto kasnijeg perioda, ipak ovu prijateljsku kohabitaciju postavlja na dosta čvrstim i egalitarnim temeljima, jer (re)produkcija nije samo dodatak, već sistemska intervencija u marksističke pojmove.

Posljednja decenija: novi polet i nova savezništva

Najskoriji period razvoja ljevičarskih feminizama, kada se primjećuje proliferacija metafore braka u pravcu drugog tipa, tj. zamišljanja egalitarnijih savezništava, kao i tekstova koji na metanivou kritikuju isključivost bračne metafore, tema je ovog segmenta. Posljednja decenija odnosa feminizma i marksizma se čita u ključu opisivanja punog kruga i približavanja ispunjavanju zamisli ljevičarskih feministkinja iz osamdesetih godina o aktivnoj kolaboraciji feminizma i marksizma, kao i drugih progresivnih pokreta, na ravnopravnim osnovama.

12 “This means that the gender division of labour, along with forms of family life and sexual relations, can be seen as part of the material basis of society, rather than just an ideological reflection of this, so that struggles over conditions of (re)production are central to more general economic change, and changing conditions of (re)production can both constitute limitations and create possibilities for the future development of society.”

Nakon svjetske ekonomske krize iz 2007, postalo je očigledno ono o čemu je Brajson još ranije pisala: kapitalizam je opet proizveo krizu, produbio jaz između bogatih i siromašnih, što je na globalnoj razini pokrenulo talase pobune. U tom kontekstu ponovnog zaokreta ulijevo, izlazi uvodnik u kome se sažeto prikazuje istorija odnosa feminizma i marksizma. Uvodnik Ćincije Aruce (Cinzia Arruzza) *Opasne veze: vjenčanja i razvodi marksizma i feminizma* (engl. *Dangerous Liaisons: The marriages and divorces of Marxism and Feminism*) na italijanskom je objavljen 2010, a tri godine kasnije prilagođen angloameričkom kontekstu i preveden na engleski jezik.

Cijela knjiga je sastavljena po obrascu bračne metafore. Poglavlja su naslovljena: „brakovi...“ (engl. „marriages...“), „...i razvodi“ (engl. „...and divorces“), „Opasne veze između roda i klase“ (engl. „Dangerous liaisons between gender and class“) i „Kvir zajednica između marksizma i feminizma?“ (engl. „A queer union between Marxism and feminism?“), a posljednji podnaslov ovog odjeljka glasi „Od nesretnog braka do kvir zajednice“ (engl. „From unhappy marriage to queer union“).

Kao što je bio slučaj sa prethodnim tekstovima, i Aruca iz ugla teorije socijalne reprodukcije zastupa tezu prema kojoj se ne može samo teorijski objasniti, već je potreban i politički angažman kako bi se „premrežio jaz“ između feminističkog pokreta i klasne borbe (Arruzza 2013, 21). S tim u vezi je osmišljena i struktura uvodnika. Političke borbe, odnosno prvo uspjeti, a potom i problematični primjeri pokušaja savezništava feminizma i marksizma, skicirane su u prva dva poglavlja. Druga dva posvećena su teorijskim raspravama. Zaključak, koji se može čitati kao pun krug u odnosu na zaključni tekst koji je Hartman pisala za zbornik iz 1981, glasi:

„Štaviše, to takođe znači kraj takmičenju oko primata opresija. Poenta nije u tome da li klasa dolazi ispred roda ili rod ispred klase, poenta je više u tome kako se rod i klasa povezuju u kapitalističkoj produkciji i odnosima moći kako bi stvorili kompleksnu realnost, i nema mnogo smisla i nije naročito koristan pokušaj svoditi ih na jednostavne formule. Poenta je u tome kako se klasa i rod mogu kombinovati u političkom projektu sposobnom da pokrene akciju izbjegavajući dvije opasnosti koje se međusobno ogledaju kao u odrazu: iskušenje da se te dvije realnosti zajedno izmiješaju, pravljenjem roda klasom ili klase rodom, i iskušenje da raspršimo odnose moći i eksploatacije ne videći ništa sem niza pojedinačnih opresija poređanih jednih za drugima i nevoljnih da budu uključene u sveobuhvatan oslobodilački projekat“ (Arruzza 2013, 128).¹³

13 „Moreover, it also means an end to the contest over primary oppression. The point is not whether class comes before gender or gender before class, the point is rather how gender and class intertwine in capitalist production and power relations to give rise to a complex reality, and it makes little sense and is not very useful to attempt to reduce these to a simple formula. The point is, therefore, how class and gender can be combined together in a political project able to take action avoiding two specuar dangers: the temptation of mashing the two realities together, making gender a class or class a gender, and the temptation to pulverize power relations and exploitative relations to see nothing but a series of single

Kvir zajednica kao inkluzivna, horizontalna i ona koja podrazumijeva mnoštvo različitih identiteta, a naspram bračne metafore kao ekskluzivne, heteroseksualne, konzervativne i rodno hijerarhizovane, odgovara transformaciji kroz koju su feminizam i ljevičarski pokreti prošli tokom prethodnih četrdeset godina.

U sličnom pravcu kreću se Žaklin Kok (Jacklyn Cock) i Meg Lakston (Meg Luxton), koje pišu da u trenutku ekonomske i ekološke krize feminističke, antikapitalističke politike mogu da izrode transnacionalnu solidarnost nikad do sada viđenu (Cock & Luxton 2013, 116). Smatraju, takođe, da su i feminizam i marksizam razvili alate koji daju uvide u drugačiji svijet, i da je izazov te alate koristiti u savremenim političkim borbama (isto, 138). Kako bi metaforično opisale tu zajednicu feminizma i marksizma, „nesretnom braku“ kontrastiraju „kreativno partnerstvo“ (engl. “creative partnership”).

Bračna metafora umnogome je zamijenjena novim varijantama, između ostalog i zato što su se i feminizam(i) i marksizam(i) promijenili. Izuzetak je tek Heriet Fraad (Harriet Fraad) koja ovoj metafori nekritički pristupa, ističući da nova marksistička klasna analiza omogućava „produktivni, ubjedljivi i suštinski brak između marksizma i feminizma“ (engl. “productive, compelling, and crucial marriage between Marxism and feminism”), entuzijastično završavajući tekst riječima: „Živio sretni par!“ (engl. “Long live the happy couple!”) (Fraad 2015, 452).

Međutim, kako Karver (Carver) primjećuje, čak i ako se mijenjaju, taj „par“ ima istoriju koja će uvijek biti prisutna, već na osnovu same činjenice da je ovaj „odnos“ na taj način bio okarakterisan osamdesetih (Carver 2009, 265). S druge strane, iako se pokazuje, i u teoriji i jednim dijelom u praksi, da feminizam i marksizam nisu više u odnosu velikog dizbalansa moći kako je to ranije bio slučaj, perpetuiranje bračne metafore, čak i kada se uz nju osmišljavaju nove varijante, može biti ograničavajuće i problematično.

Na metanivou, kritiku samog izbora bračne metafore razvijaju Kirsti Aleksander (Kirsty Alexander), Ketrin Ešli (Catherine Eschle), Dženi Morison (Jenny Morrison) i Mariji Tulbur (Mairi Tulbure) u tekstu objavljenom prošle, 2019. godine. One skreću pažnju na to da metafore uobličuju naše mišljenje, zbog čega su bitne za politički rad i treba ih kritički analizirati, posebno kada se okamene i postanu uobičajene (Alexander & al. 2019, 973; protiv romantizovanja ovog odnosa kroz metafore piše i Cordero 2019).

Zato, kritiku metafore kombinuju sa feminističkim kritikama braka, kako bi napravile obrazac koji potom primjenjuju na analizu progresivnih, lijevih pokreta koji su djelovali u Škotskoj u periodu oko referendum za nezavisnost 2012–2014. godine. Dinamiku između feminističkih i ljevičarskih pokreta sagledavaju u odnosu na tri kriterijuma: partnersku strukturu, odnose moći i afektivne relacije. Cilj im je da otvaranjem metafore i promjenom okvira ukažu na raznolikost i kompleksnost feminističkih političkih savezništava (isto, 985).

oppressions lined up besides each other and reluctant to be included within a comprehensive liberation project.“

Polazeći od toga da su u bračnoj metafori marksizam i feminizam napisani u jednini, što ranije primjećuje i Valeri Brajson, iz toga slijede dvije reperkusije, smatraju ove autorke. Prvo, neki marksizmi su senzibilisaniji za feminističke perspektive, i obratno, neki feminizmi su bliži lijevim strujanjima od drugih. I drugo, kroz metaforu se ponavlja česta praksa da se ljevica izjednačava sa marksizmom, čime se isključuju različite aktivističke struje koje nastaju pod okriljem ljevičarske paradigme. Metafora je ograničavajuća jer pravce svodi na racionalne individue, što je ideja koju preuzimaju od Lize Vogel. A to je i dodatno problematično jer je feminizam, kako ove autorke dalje razvijaju argument, percipiran kao ženskog, a ljevica kao muškog roda. Time se zamagljuje mogućnost žena na ljevici i muškaraca u feminizmu (isto, 976). Takođe, ovaj se odnos svodi na heteroseksualni, za šta daju primjer Karverovog teksta. Konačno, mišljenja su da se malo elaborira o implicitnoj progresivnoj alternativni i s tim u vezi nema jasno određenog aršina kojim bi se mogao mjeriti taj željeni napredak u ovom odnosu (isto).

U tom smislu, moglo bi se dodati kako je i bračna metafora sada prevaziđena. U posljednjoj deceniji, dakle, fokus se sa debata o bračnoj metafori koja bi najslikovitije opisala tenzije između feminizma i marksizma pomjerio na koncipiranje novih, alternativnih metafora. Taj je fokus uslovljen i sve snažnijim aktivističkim pokretom, i novim savezništva u okviru progresivnih pokreta.

Zaključak – žene predvode revolucije

Promjene u varijaciji bračne metafore pokazuju da se tokom prethodne četiri decenije opisao pun krug. Početkom osamdesetih su marksizam i feminizam (kako Kordero primjećuje, uvijek tim redom napisano) bili na kraju „medenog mjeseca“. Većina varijacija ove metafore slikovito je opisivala neravnotežan odnos između ove dvije struje mišljenja i djelanja. Ali, već od prvog teksta, pokazala se potreba za smišljanjem alternativa bračnoj metafori, i alternativa dotadašnjem odnosu feminizma i marksizma. Deset godina kasnije, liberalni feminizam je ušao u glavni tok, a marksistički pristupi su bili marginalizovani. Debate su skoro zamrle, pa se postavilo pitanje ima li spasa ovom odnosu i kako ga rekonceptualizovati.

Međutim, sa novom ekonomskom krizom i ponovnim jačanjem antikapitalističkog otpora, ljevičarski feminizmi su sve više prisutni kako u teoriji, tako i u praksi. To se ogleda i u izboru metafora, jer iako se i dalje pominju bračne metafore, sve su češće njene alternative u novim koncepcijama horizontalnih savezništava. Tako Nensi Frejzer (Nancy Fraser) 2018. godine, objašnjavajući postavke teorije socijalne reprodukcije i feminizma za 99%, kaže: „Mislim da su dani huškanja feminizma protiv socijalizma ili marksizma završeni, i to je veoma dobra stvar“.¹⁴ Razlog tome jeste što su feminističke teorije i prakse sada

14 “I think the days of pitting feminism against socialism or Marxism are over and that’s a very good thing”

dovoljno nezavisne, i nisu više samo sekundarni dodatak marksističkim teorijama i pokretima.

Na samom početku ove priče Sandra Harding piše:

„Mi smo u istorijskom trenutku kada žene moraju da preuzmu vodstvo u kreiranju teorije i prakse koji su istinski naučni time što su potpunije istorijski i materijalistički. Žene su sada revolucionarna grupa u istoriji (Harding 1981, 159).“¹⁵

Čini se da se taj trenutak produžio na četrdeset godina, i još uvijek traje.

Literatura

- Alexander, Kirsty, Catherine Eschle, Jenny Morrison, and Mairi Tulbure. 2019. “Feminism and Solidarity on the Left: Rethinking the Unhappy Marriage Metaphor.” *Political Studies* 67(4): 972–91. doi:10.1177/0032321718817479.
- Al-Hibri, Azizah. 1981. “Capitalism Is an Advanced Stage of Patriarchy: But Marxism Is Not Feminism”. In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, 165–193. Montréal: Black Rose Books.
- Arruzza, Cinzia. 2013. *Dangerous Liaisons: The marriages and divorces of Marxism and Feminism*. Pontypool: Resistance Books, IIRE & Merlin Press.
- Bryson, Valerie. 2004. “Marxism and feminism: can the ‘unhappy marriage’ be saved?“. *Journal of Political Ideologies* 9(1): 13–30.
- Carver, Terrell. 2009. “Marxism and Feminism: Living with Yout ‘Ex’”. In *Karl Marx and Contemporary Philosophy*, ed. Andrew Chitty, 255–268. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Cock, Jacklyn & Meg Luxton. 2013. “Marxism and feminism: ‘Unhappy marriage’ or creative partnership?”. In *Marxisms in the 21st Century*, eds. Michelle Williams and Vishwas Satgar, 116–142. Johannesburg: Wits University Press.
- Cordero, Laura Fernández. 2019. “Feminism: A Revolution Marx Wouldn’t Miss for the World”. Verso: <https://www.versobooks.com/blogs/4231-feminism-a-revolution-marx-wouldn-t-miss-for-the-world> pristupljeno 19.9.2019
- Despot, Blaženka. 1987. *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- Ehrlich, Carol. 1981. “The Unhappy Marriage of Marxism And Feminism: Can It Be Saved?”. In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, 109–133. Montréal: Black Rose Books.
- Ferguson, Ann and Nancy Folbre. 1981. “The Unhappy Marriage of Patriarchy and Capitalism”. In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, 313–338. Montréal: Black Rose Books.
- Fraad, Harriet. 2015. “The Happy Marriage of Antiessentialist Class Analysis and Feminist Exploration of the Household.” *Rethinking Marxism* 27(3): 448–453, DOI:10.1080/08935696.2015.1042698

15 “We are at the moment in history when women must seize the lead in creating a theory and practice which are truly scientific in that they are more comprehensively historical and materialist. Women are now the revolutionary group in history.”

- Fraser, Nancy. 2018. "Marx and Feminism". Rosaluxnyc. YouTube video, 7:24. <https://www.youtube.com/watch?v=w0448ptJ4Ic>
- Harding, Sandra. 1981. "What is the Real Material Base of Patriarchy and Capital?". In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, 135–163. Montréal: Black Rose Books.
- Hartmann, Heidi. 1981a. "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union". In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, 1–41. Montréal: Black Rose Books.
- Hartmann, Heidi. 1981b. "Summary and Response: Continuing the Discussion". In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, 363–373. Montréal: Black Rose Books.
- Hartmann, Heidi. 1983. „Nesrećni brak marksizma i feminizma: ka progresivnijem zajedništvu“. *Marksizam u svetu* 9(3): 179–217.
- Joseph, Gloria. 1981. "The Incompatible Menage à Trois: Marxism, Feminism, and Racism". In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, 91–107. Montréal: Black Rose Books.
- Riddiough, Christine. 1981. "Socialism, Feminism, And Gay /Lesbian Liberation". In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, 71–89. Montréal: Black Rose Books.
- Sargent, Lydia. 1981. "New Left Women And Men: The Honeymoon is Over". In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, ix–xxx. Montréal: Black Rose Books.
- Shelton, Beth Anne & Ben Agger. 1993. "Shotgun Wedding, Unhappy Marriage. No-Fault Divorce? Rethinking the Feminism-Marxism Relationship". In *Theory On Gender: Feminism on Theory*, ed. Paula England, 25–42. New York: Aldine de Gruyter.
- Vogel, Lise. 1981. "Marxism And Feminism: Unhappy Marriage, Trial Separation Or Something Else?". In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, 195–217. Montréal: Black Rose Books.
- Young, Iris. 1981. "Beyond the Unhappy Marriage: a Critique of the Dual Systems Theory". In *Women and Revolution*, ed. Lydia Sargent, 43–69. Montréal: Black Rose Books.

Primljeno: 23.05.2020.

Odobreno: 9.07.2020.

Nada Bobičić

Feminism and Marxism: The marital metaphors (from 1979 until today)

Abstract: The paper details an analysis of the marital metaphor and its variations, used by the authors of works in socialist feminism and related approaches during the last forty years, to describe the relationship of Marxism and feminism. By analysing individual examples, the paper provides an explanation of the subtle differences and connections between the socialist, Marxist, materialist, and 99% feminisms; as well as an

interpretation of the various nuances invoked by the choice of this metaphor, its advantages and limitations, when used to describe a relationship of two theoretical concepts, such as feminism and Marxism. In addition to the fact that they use or mention the key marital metaphor, the works analysed in this paper were also chosen by their publication date, so that each couple of texts were published in each of the surveyed decades, which is important for tracking down the development of leftist feminist theories during this period. Apart from works by the Anglo-American authors, an important spot is given to the study by Blaženka Despot, one of the most profound Yugoslav Marxist feminist authors. Thus, by analysing the variations of the key metaphor, the paper aims at a better understanding of the historical development of socialist feminism and related approaches, as well as of the changes (or lack thereof) in the relationship of Marxism towards feminism in the last four decades. At the same time, the paper tackles the question of the relationship of Marxism and feminism today; what kind of a metaphor is the most suitable – if necessary at all – for us to conceive this relationship today.

Keywords: the marital metaphor, feminism, Marxism, the history of feminism